

DİNİ BAĞLAMDA ROBOT KULLANIMI: BUDİST ROBOT RAHİP MİNDAR ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN TUTUMLARIN NİTELİKSEL ANALİZİ

Meryem ŞAHİN *

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 26 Kasım 2024, **Kabul Tarihi:** 19 Aralık 2024, **Yayın Tarihi:** 31 Aralık 2024, **Atıf:** Şahin, Meryem. "Dini Bağlamda Robot Kullanımı: Budist Robot Rahip Mindar Örneği Üzerinden Tutumların Niteliksel Analizi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (Özel Sayı: Yapay Zeka ve İlahiyat: Yeni Paradigmalar Aralık 2024): 359-385.

DOI: 10.33415/daad.1591315

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 26 November 2024, **Accepted:** 19 December 2024, **Published:** 31 December 2024, **Cite as:** Şahin, Meryem. "The Use of Robots in the Religious Context: Qualitative Analysis of Attitudes on the Cases of Buddhist Robot Priest Mindar". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/3 (Special Issue: Artificial Intelligence and Theology: New Paradigms, December 2024): 359-385.

DOI: 10.33415/daad.1591315

Öz

Farklı inançlar ekseninde geliştirilen çeşitli dini sosyal robot örnekleri bulunmakta, bu robotlara yönelik tutumlar kullanıldıkları toplumun inanç ve kültüründen etkilenmektedir. Çarpıcı örneklerden birisi Budist Robot Rahip Mindar'dır. Bu çalışmada Mindar'ı ele alan üç farklı haber videosuna Türkçe, İngilizce ve Japonca yapılan yorumların niteliksel desende ve doküman analizi tekniğiyle dini robotlara karşı tutumlar ekseninde analiz edilmesi amaçlanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye, meryemsahin@aku.edu.tr, Orcid: orcid.org/0000-0003-0566-8862 / PhD., Afyon Kocatepe University, Arts and Science Faculty, Department of Psychology, Afyonkarahisar, Türkiye, meryemsahin@aku.edu.tr, Orcid: orcid.org/0000-0003-0566-8862.

Çalışma sonucunda bu robotlara yönelik olumlu ve olumsuz tutumlar, kaygı ve hayranlık duyguları, din ve maneviyatın dönüşümüne dair içerikler tespit edilmiştir. Türkçe yorumlarda mevcut din hizmetlerine duyulan memnuniyetsizlik üzerinden robotlara olumlu tutum sergilenmesi ayırt edici bulgulardandır. Animist değerlendirme Japonca yorumlarda kendisini gösterip Türkçe ve İngilizcede mevcut değildir. İnsan merkezci düşünmeye ise üç dilde farklı ağırlıklarla olsa da rastlanmıştır. Sosyal robotlar günlük hayat işleyişinde daha fazla görünür olmaya başladıkça dini robotiğe yönelik tutumların da farklılaşması olasıdır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Din-Robotik Etkileşimi, Sosyal Robot, Dini Robot.

The Use of Robots in the Religious Context: Qualitative Analysis of Attitudes on the Cases of Buddhist Robot Priest Mindar

Extended Abstract

This study explores religious social robots, a contemporary topic within the context of the interaction between religion and robotics. Although not yet widespread, various robots have been developed and are currently in use, assuming diverse religious roles. Some, such as Pepper, which manages funeral services; BlessU-2, which performs blessings; and Mindar, which delivers sermons, serve as direct substitutes for religious officials. Others, like DaromaTo, play a role in providing spiritual and social support to individuals. Robots such as Arash, on the other hand, are designed to assist religious officials in supportive roles. The earliest examples of robots developed or used for religious purposes emerged in Buddhist culture, followed by the development and use of social robots in different religious roles within Christianity and Islam. The foundational beliefs of religions significantly influence the roles that religious social robots can assume and the attitudes toward these robots. In this context, the existing literature has theoretically established a fundamental difference between the attitudes of Abrahamic religions and Eastern traditions toward robots, including religious robots. This study analyses comments in Turkish, English, and Japanese on three different YouTube news videos featuring the example of the robotic priest, Mindar, to explore attitudes toward religious social robots.

The study employed document analysis, one of the qualitative research designs. The analyses were conducted on a total of 279 comments. Following the guidelines outlined in the literature, the process of data analysis involved initially accessing the documents, verifying their authenticity, thoroughly examining them through repeated readings, preparing them for analysis, and subsequently performing the analysis. The MAXQDA software was used to facilitate data analysis. Through content analysis, codes were identified from the data, and examples reflecting the content of these codes were presented via descriptive analysis. This approach aimed to understand attitudes toward religious social robots—a previously unexplored topic in the Turkish context—using a dataset collected in a natural setting. These attitudes were also compared with those expressed in English and Japanese comments.

Mindar was chosen as an example due to certain characteristics that distinguish it from other religious robots. It is believed that Mindar embodies the spirit of Buddha. In its approximately 25-minute performance, during which it delivers a sermon written by human priests, Mindar begins by explaining that Kannon takes on various forms, the current one being an android form, capable of transforming into anything and transcending time and space. Unlike other

examples of religious robots, temple staff can be seen bowing and praying before Mindar. In this regard, Mindar is considered a quintessential example of a theomorphic robot.

The findings of the study reveal that both positive and negative attitudes toward religious social robots are present in comments made in Turkish, English, and Japanese. Negative attitudes often stem from an anthropocentric perspective, questioning the capabilities of robots and emphasizing their human-made nature. On the other hand, positive attitudes highlight parallels with existing practices, view the robots more as tools than as entities imbued with sanctity, and emphasize their potential to provide more affordable and higher-quality services. Notably, a distinctive aspect of the Turkish comments is that negative perceptions of current religious services appear to influence a more positive perception of robots. One notable difference among the three languages is that animist interpretations appear in the Japanese comments but are absent in Turkish and English. Anthropocentric perspectives, on the other hand, were observed across all three languages, albeit with varying degrees of emphasis. Emotions towards religious social robots reflected both anxiety and admiration, while the potential of artificial intelligence to create new forms of belief or spiritual experiences was highlighted.

Notably, an analysis of the comments revealed the absence of ethical concerns or debates on the topic. As social robots become more visible in daily life and exposure increases, attitudes toward religious robotics are likely to evolve. In this regard, particularly within the context of Islam, significant questions arise about the roles these robots should undertake, the religious contexts in which they should operate, and the ethical principles that should guide their use. The contexts and roles in which religious robots are employed have the potential to directly influence individuals' attitudes toward them. From the perspective of the psychology of religion, the relationship between religion and robotics is expected to generate new research questions in areas such as attitudes toward religious social robots, religious experience, and the psychology of belief. In this study, attitudes were examined through comments on selected YouTube videos. However, further investigation using more comprehensive and in-depth data is necessary.

Keywords: Psychology of Religion, Religion-Robotic Interaction, Social Robot, Religious Robot.

Giriş

Vaaz veren bir robotu dinlemek için camiye gider misiniz? Yapay Zekâ (YZ) tarafından hazırlanan bir sohbet metni sizi manevi anlamda etkiler mi, dinlemesi için başkalarına önerir misiniz? Sanal gerçeklik uygulaması üzerinden tavaf kurallarını öğrenmek ister misiniz? Hali hazırda bazı uygulamalar üzerinden benzer deneyimleri yaşayanlar mevcut. Teknoloji ve dijitalleşmenin gelişmesiyle birlikte günlük yaşantıdaki pek çok deneyim gibi dini yaşantıda da geleneksel uygulamalar dönüşüm yaşamaya, dijital hayatla etkileşime girmeye başladı. Din ve maneviyatın bireyin duygu, düşünce

ve davranışlarına etkisini anlamayı amaçlayan din psikolojisi disiplini için benzer örnekler incelenmesi gereken yeni deneyim ve eğilimlere işaret etmektedir.

Alkhouri din psikolojisi çalışmalarında YZ'nin rolünü ele aldığı makalesinde din psikolojisi ile YZ'nin kesişiminde pek çok çalışma başlığı olduğunu tespit etmiş; YZ'nin dini uygulama ve ritüelleri etkileyeceğini ileri sürerek din psikolojisi açısından tartışmıştır.¹ Hesaplamalı modeller kullanarak gelecekteki dini eğilimlerin tahmin edilmesi;² dini dönüşüme eşlik eden psikolojik faktörlerin incelenmesi;³ dini ritüellerin simüle edilmesiyle farklı inançların dini deneyimlerinin anlaşılmasına çalışılması;⁴ doğal dil işleme ve makine öğrenmesi destekli sohbet robotları veya sanal asistanlar üzerinden kişiselleştirilmiş dini ve manevi rehberlik sunma potansiyeli⁵ dikkat çeken olasılıklardır. Bu gelişmeler aynı zamanda etik tartışmaları beraberinde getirmekte⁶ ancak din ve YZ ilişkisinde henüz etik çerçevenin üzerinde yeterince durulmadığı görülmektedir. Tarih boyunca otomatların dini pek çok bağlamda kullanıldığı vurgulanmaktadır. YZ ve dinin etkileşime girdiği alanlardan birisi de tarihsel süreçteki otomatlarla ilişkilendirilebilecek YZ destekli dini sosyal robotlardır.

1. Dini Alanda Kullanılan Sosyal Robot Örnekleri

Sosyal robot insanlarla temas gerektiren alanlarda kullanılan

- ¹ Khader I. Alkhouri, "The Role of Artificial Intelligence in the Study of the Psychology of Religion", *Religions* 15/3 (Mart 2024), 290.
- ² Murat Çinici - Muhammed Kızılgeçit, "Yapay Zekâ ve Din Psikolojisi", *Diyanet İlmî Dergi* 59/2 (Haziran 2023), 745-768; Muhammed Kızılgeçit vd., "Yapay Zekâ ile 2020-2025 Yıllarında Cinsiyete Göre Dindarlık Durumunun Tahmini", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 56/2 (Aralık 2021), 283-307; Yogesh K. Dwivedi vd., "Evolution of Artificial Intelligence Research in Technological Forecasting and Social Change: Research Topics, Trends, and Future Directions", *Technological Forecasting and Social Change* 192 (Temmuz 2023), 122579.
- ³ Ullrich K. H. Ecker vd., "The Psychological Drivers of Misinformation Belief and Its Resistance to Correction", *Nature Reviews Psychology* 1 (Ocak 2022), 13-29.
- ⁴ Steven Umbrello, "The Intersection of Bernard Lonergan's Critical Realism, the Common Good, and Artificial Intelligence in Modern Religious Practices", *Religions* 14 (Aralık 2024), 1536.
- ⁵ Muhammed Kızılgeçit vd., "Yapay Zekâ Sohbet Robotu CHATGPT ile İnanç- İnançsızlık, Doğal Afet ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Din ve Maneviyatın Psikolojik Sağlığa Etkileri", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (Nisan 2023), 137-172.
- ⁶ Habib Ahmed - Hung Manh La, "Evaluating the Co-Dependence and Co-Existence Between Religion and Robots: Past, Present and Insights on the Future", *International Journal of Social Robotics* 13/2 (Mart 2021), 219-235.

ve insanlarla etkileşim kurabilen robotları tanımlanmakta olup,⁷ dinle ilişkili farklı rollerde ve bağlamlarda sosyal robotlar kullanılmaya başlanmıştır. Robotların dini alanda kullanımı teorik ve ampirik araştırmalar üzerinden tartışılmakla birlikte bu çalışmalar henüz başlangıç aşamasındadır. Kullanımları yaygın olmasa da 2010 yılından itibaren sosyal dini robotlara yönelik uygulama örnekleri artmıştır. Bu kapsamda Budist, Hristiyan, Müslüman gibi farklı inanç ve kültür gruplarını yansıtan robotlar deneysel olarak üretilmiş ve kullanıma sunulmuştur. Ahmed ve La din alanında robotların eğitim süreçlerinde, dini danışmanlıkta, dini yardımcıları olarak veya ev robotları şeklinde farklı rollerde kullanılabileceğini ifade etmektedir.⁸ Simmerlein ve Tretter dini pratiklerde hali hazırda üretilmiş olan ve akademik metinlerde yer alan birbirinden farklı 18 robot tespit etmiş ve bu robotları tüm dini geleneklerde yer alan dört farklı işlev üzerinden tasnif etmiştir. Bu işlevler ayin ve ritüeller, dini eğitim, manevi bakım ve vaaz vermedir.⁹ Sosyal robotlar işlevlerinin dışında görünümüne göre de antropomorfik, zoomorfik vb. şeklinde sınıflandırılmaktadır. Din ve robotik etkileşimini çalışın Trovato vd. bu alanda kullanılması için Yunanca tanrı (teo) ve şekil (morf) kelimelerinden oluşan “teomorfik” robot kavramını önermiştir. Trovato vd. teomorfik kavramsallaştırmasında ilahi alanla ilişkilendirmeyi merkeze almış, bu tür robotların geliştirilmesinde bazı tasarım ilkeleri önermiştir.¹⁰

Dini robotik henüz başlangıç aşamasında olmasına rağmen dikkat çekici örnekler bulunmaktadır. Budist inancına dayalı kullanılan Pepper, Xan'er, Mindar, DarumaTo; Hristiyanlar için geliştirilen BlessU-2, SanTo; Müslümanlar için kullanılan İbn Sina, NAO, Veldan, Arash isimli robotlar; Hinduizm için geliştirilen Ganapati Bappachi Robotik Aarti isimli robot kollar bunlara örnek gösterilebilir. Bu robotlardan bazıları farklı amaçlar için geliştirilip sonrasında dini bağlama uyarlanmışken, bazıları doğrudan dini kullanım için üretilmiştir.

⁷ Cynthia Breazeal, “Toward Sociable Robots”, *Robotics and Autonomous Systems* 42/3-4 (Mart 2003), 167-175.

⁸ Ahmed - La, “Evaluating the Co-Dependence and Co-Existence Between Religion and Robots: Past, Present and Insights on the Future”, 228-229.

⁹ Jonas Simmerlein - Max Tretter, “Robots in Religious Practices: A Review”, *Theology and Science* 22/2 (Temmuz 2024), 255-273.

¹⁰ Gabriele Trovato vd., “Religion and Robots: Towards the Synthesis of Two Extremes”, *International Journal of Social Robotics* 13/4 (2021), 541.

Özellikle Budist inanç kapsamında kullanılan robotlar öne çıkmaktadır. Bunlardan birisi Pepper isimli 2014 yılında SoftBank Robotik Şirketi tarafından Japonya’da cenaze hizmetlerini yönetmek üzere programlanan robottur. 2015’ten itibaren satışı yapılan robot, Budist cübbesi giymekte, cenaze ritüelleri kapsamında davul çalarak kutsal metinleri söylemektedir. Bir diğer örnek olan Xian’er isimli robot dokunmaya duyarlı, hareket edebilen, ışıklandırılmalı sisteme sahiptir. Budizm’i tanıtmaya amacıyla Çin’de geliştirilmiştir.¹¹ Budist inançta şans getirdiğine inanılan Daruma bebeklerinden ilham alınarak, DarumaTo (Daruma Teomorfik Operatör) isimli başka bir robot geliştirilmiştir. DarumaTo özellikle yaşlı bireylere yönelik sosyal duygusal destek sağlaması amacıyla tasarlanmıştır. İnsan yüzünü takip edebilme, konuşmaya yanıt verebilme, başını sallayarak tasdik etme, oyunlar oynayabilme kapasitesine sahiptir. Robolab Technologies’in 2017’de geliştirdiği ses çıkaran, dairesel hareketlerle mum taşıyan robot kollar ise Hinduizm’de önemli ritüellerden biri olan “aarti”yi yerine getirmektedir.¹² Mindar isimli robot Budizm’deki Merhamet tanrıçası Kannon Bodhisattva’nın ruhunu yansıttığı iddiasıyla sunulmaktadır. Mindar Budist inanışta önemli bir merkez olan Japonya’nın Kyoto şehrindeki 400 yıllık Kodaji Tapınağı’nda sergilenmektedir. 2019 yılında basın açıklamasıyla tanıtımını yapılan Mindar Budist dualarını ve ritüellerini gerçekleştirebilmekte, vaaz vermektedir.¹³

364 | db

Protestan reformunun 500. yılı kutlamaları kapsamında 2017 yılında Almanya’da geliştirilen robot BlessU-2 ilk Hristiyan robot örneklerinden biri olarak ele alınır. BlessU-2 dijital göstergesiyle kullanıcılarla etkileşime girmekte, sesli ve yazılı olarak kullanıcı tercihleri üzerinden (tercih edilen dil, cinsiyet, kutsama türü) kutsama yapmakta, bir dakikalık süre içerisinde kutsama işlemi sonlanmaktadır.¹⁴ Katolik Hristiyanlar için tasarlanan SanTo (Kutsallaştırılmış Teomorfik Opeartör) minyatür ebatlarında bir aziz figürüdür. Led ışıklarla donatılan SanTo içerisine yerleştirilen kamera sayesinde kullanıcının yüzünü takip edip belli derecelerde hareket edebilmekte, sensörleri üzerinden dokunmaya tepki vermektedir.

¹¹ Stefania Travagnin, “From Online Buddha Halls to Robot-Monks”, *Review of Religion and Chinese Society* 7/1 (Mayıs 2020), 120-148.

¹² Trovato vd., “Religion and Robots”, 543.

¹³ J. Loewen-Colón - Sharday C. Mosurinjohn, “Fabulation, Machine Agents, and Spiritually Authorizing Encounters”, *Religions* 13/4 (Nisan 2022), 333.

¹⁴ Harriet Sherwood, “Robot Priest Unveiled in Germany to Mark 500 Years since Reformation”, *The Guardian* (30 Mayıs 2017).

İncil'den bölümler okumakta, azizlerin yaşam öykülerini aktarmaktadır. SanTo'nun hedefi yaşlılara evde refakat etmedir.¹⁵

İslam kültüründe tarihsel açıdan değerlendirme yapıldığında otomat veya robotların kullanımında sibernetiğin de kurucusu olarak değerlendirilen El-Cezeri öne çıkmaktadır. 1136 doğumlu El-Cezeri abdest alma, su kaldırma, fiskiye, saat gibi farklı işlevlerde çeşitli otomatlar geliştirmiştir.¹⁶ Günümüze geldiğinde Hanson Robotics tarafından İbn Sina isimli İslami kültür temelinde geliştirilen ve gerçekçi yüz ifadeleriyle öne çıkan robot bulunmaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri'nde geliştirilen robot Arapça konuşan ilk robot olarak değerlendirilmektedir. Konuşma, yüz algılama, yüz tanıma yetenekleri vardır.¹⁷ Veldan, Nima, Arash isimli İran'da geliştirilen robotlar da farklı yüz ifadeleri sergileme, konuşma, hareket etme kapasitesine sahiptir. Bu robotlar özellikle eğitim süreçlerinde kullanım amaçlı üretilmiş, din eğitiminde yardımcı asistanlar olarak tasarlanmıştır.¹⁸

Örnekleri sunulan dini robotların özellikle gençlerin dine ilgisi- ni çekme, farklı kitlelere ulaşma, cenaze törenlerine katılamayanlar için alternatif sunma, din eğitimini eğlenceli ve çekici hale getirme gibi avantajları vurgulanmaktadır. Aktarılan robotlar değerlendirildiğinde din görevlisi rolünde, din görevlisine yardımcı asistan rolünde veya kutsallık atfedilen bir rolde kullanıma sunuldukları; aktarılan rollerin inançlara göre değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bu noktada dini robotların hangi rollerde kullanılabileceği ve kabul göreceğine ilişkin tutumların dini kültürle yakın ilişkili olduğu görülmektedir.

2. Dini Alanda Sosyal Robotların Kabulünde Kültürel Unsurlar

"Robot teolojisi" kavramı etrafında dini açıdan robotların çeşitli boyutlarını ele alan teorik tartışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Robotlara yönelik tutum farklılıkları hangi amaçlarla kulla-

¹⁵ Gabriele Trovato vd., "Communicating with SanTO—the First Catholic Robot", *28th IEEE International Conference on Robot and Human Interactive Communication (RO-MAN)* (Ekim 2019), 1-6.

¹⁶ El-Cezerî, İsmâil bin er-Rezzâz, *El-Cami Beyne'l-İlm Ve'l-Amel En-Nafi Fi Eş-Şınaa Ti'l-Hiyel*, çev. Yavuz Unat, Melek Dosay, Sevim Tekeli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002).

¹⁷ Nikolaos Mavridis vd., "Opinions and Attitudes Toward Humanoid Robots in the Middle East", *AI & Society* 27/4 (Kasım 2012), 517-534.

¹⁸ Minoo Alemi vd., "Social Robotics, Education, and Religion in the Islamic World: An Iranian Perspective", *Science and Engineering Ethics* 26/5 (Ekim 2020), 2709-2734.

nıldıkları ve dini yaşamdaki rolleri üzerinden tartışılmaktadır.¹⁹ Tartışmalarda kabaca Doğu ve Batı inançları üzerinden ayırım yapılmakta, farklı inanç kültürlerinin robot-insan, canlı-cansız ikiliklerine bakış üzerinden tartışma yapılandırılmaktadır.

Batı dünyasında doğal-yapay ayrımının daha net olduğu, Japonlarda ise varlıklar arası bağlantıların vurgulandığı ifade edilmekte,²⁰ bu noktada animizm ve antroposantrizm kavramları öne çıkmaktadır. Animizm her şeyin canlı olduğu ve ruhu olduğuna inanan düşünce sistemi iken antroposantrizm insanın her şeyin merkezinde olduğunu öne süren insan merkezli düşünmedir. İnançların özellikle bu iki düşünme sistemine dair yaklaşımlarının robotlara yönelik tutumları etkilediği öne sürülmektedir.²¹ Doğu inançlarından olan Hinduizm, Taoizm, Konfüçyüsçülük, Şintoizm ve Budizm'in tek tanrılı dinlere göre dini robotların kullanımına karşı daha açık olduğu ortak bir kanıdır. Dahası Budizm'de robotlara Buda'lık atfedilip atfedilmeyeceği tartışılmaktadır.²² İbrahimî dinlerin bakış açısında antroposantrik düşünce öne çıkmakta, bir robotun dini metinleri okuması ile dini tören gerçekleştirmesi arasında önemli ayırım yapılmaktadır.²³

366 | db

Teorik açıklamaların dışında farklı inanç mensuplarının sosyal robotların ve dini robotların kabulüne yönelik tutumları saha araştırmaları bağlamında ele alınmaktadır. Bartneck vd. robotlara karşı tutumlardaki kültürel farkları incelediği çalışmasında Hollandalı, Çinli, Alman, Meksikalı, Amerikalı ve Japon katılımcılarla çalışmış; tutumlarda en az olumsuz Amerikalılar, en olumsuz ise Meksikalılar bulunmuştur. Beklenenin aksine Japon katılımcıların özellikle olumlu bir tutumunun olmadığı görülmüş, bu durum Japonların robotlara yüksek düzeyde maruz kalmaları nedeniyle robotların kapasitelerinin ve eksikliklerinin daha çok farkında olabilecekleri

¹⁹ Anna Puzio, "Robot, Let Us Pray! Can and Should Robots Have Religious Functions? An Ethical Exploration of Religious Robots", *AI & Society* (Aralık 2023), 1-17.

²⁰ Frédéric Kaplan, "Who Is Afraid of the Humanoid? Investigating Cultural Differences in the Acceptance of Robots", *International Journal of Humanoid Robotics* 01/03 (Eylül 2004), 465-480.

²¹ Shogo Ikari vd., "Religion-Related Values Differently Influence Moral Attitude for Robots in the United States and Japan", *Journal of Cross-Cultural Psychology* 54/6-7 (Ağustos 2023), 742-759; Kai Chi Yam vd., "Cultural Differences in People's Reactions and Applications of Robots, Algorithms, and Artificial Intelligence", *Management and Organization Review* 19/5 (Ekim 2023), 859-875.

²² Robert M. Geraci, "Spiritual Robots: Religion and Our Scientific View of the Natural World", *Theology and Science* 4/3 (Kasım 2006), 229-246.

²³ Puzio, "Robot, Let Us Pray! Can and Should Robots Have Religious Functions?", 1-17.

üzerinden yorumlanmıştır.²⁴ Vietnam’da yapılan bir araştırmada din eğitiminde YZ kullanımına kilise görevlilerinin dinle daha az ilişkili olanlara oranla daha mesafeli yaklaştığı bulunmuştur.²⁵ Bir başka araştırmada İbrahimî ve Şinto dini gelenekten beslenen ABD ve Japon örneklerinde robotlara yönelik ahlaki değerlendirilmenin dinle ilgili değerlerden nasıl etkilendiği incelenmiştir. Çalışma sonucunda robotlara yönelik ahlaki özen Japonya’da ABD’den daha yüksek bulunmuş; bu özen Japonya’da dindarlıkla pozitif, ABD’de negatif ilişkili çıkmıştır. Bu fark dinle ilgili değerler olan antroposantrizm ve animizm tarafından açıklanmıştır.²⁶

İslam toplumları için robotların eğitim süreçlerinde asistan, hayvan destekli terapilere hassasiyeti olanlar için alternatif, çocuk ve yaşlılar için refakatçi vb. rollerde sunulması önerilmektedir. Kullanıcılar tarafından bu rollerde avantaj sağladığı algılanırsa yaygınlaşacağı düşünülmektedir.²⁷ Bu perspektiften bakıldığında sosyal robotların farklı ortamlarda din görevlisi ve öğretmenlere yardımcı, öğrencilere arkadaş gibi çeşitli roller üstlenerek din eğitiminin desteklenmesinde rol alabileceği ifade edilmektedir.²⁸ Benzer şekilde Humaeroh İslami dini eğitimde YZ kullanımını pozitif bağlamda değerlendirmiştir.²⁹ Alemi vd. İran’da din derslerinde asistan rolünde kullanılan iki sosyal robot örneği üzerinden tutumları incelemiş, öğrencilerin %90’dan fazlasının robot destekli dersi sadece insan öğretmen tarafından verilen derse tercih ettiklerini ve dikkat performanslarının arttığını bulmuştur.³⁰

Türkiye’de YZ’ye yönelik tutum ve dindarlık ilişkisini ele alan araştırmada pozitif tutumla dindarlık arasında düşük düzeyli nega-

²⁴ Christoph Bartneck vd., “Cultural Differences in Attitudes Towards Robots”, *Proceedings of the AISB Symposium on Robot Companions: Hard Problems and Open Challenges in Human-Robot Interaction* (Hatfield, 2005), 1-4.

²⁵ Khoa Tran - Tuyet Nguyen, “Preliminary Research on the Social Attitudes Toward AI’s Involvement in Christian Education in Vietnam: Promoting AI Technology for Religious Education”, *Religions* 12/3 (Mart 2021), 208.

²⁶ Ikari vd., “Religion-Related Values Differently Influence Moral Attitude for Robots in the United States and Japan”, 742-759.

²⁷ Alemi vd., “Social Robotics, Education, and Religion in the Islamic World”, 2714.

²⁸ Ali Meghdari - Mino Alemi, “Recent Advances in Social & Cognitive Robotics and Imminent Ethical Challenges”, *10th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities (RAIS 2018)*, (Princeton: Atlantis Press, 2018), 75-82.

²⁹ Eneng Humaeroh, “Islamic Religious Education Learning and Trends in the Use of Artificial Intelligence”, *ASIAN: Indonesian Journal of Learning Development and Innovation* 1/1 (Temmuz 2023), 31-35.

³⁰ Alemi vd., “Social Robotics, Education, and Religion in the Islamic World”, 2731.

tif ilişki bulunmuş,³¹ benzer şekilde dindarlığın YZ kaygısı üzerinde pozitif yönlü anlamlı ilişkisi olduğunu gösteren araştırma yürütülmüştür.³² İslam kültüründe de kullanılan robotların kabulünde kullanım amaçları ve bağlamının, robotlara yüklenen rollerin etkili olacağı söylenebilir. Nitekim Şahin ve Gültekin yaptıkları bir çalışmada semavi dinlerde farklı vurgularla yer alan Samiri'nin Buzağısı olarak isimlendirilen buzağının çeşitli özellikleri dolayısıyla robot olarak ele alınabileceğini ve buzağıya yüklenen kutsal özellikler nedeniyle ilk teomorfik robot örneklerinden birisi olarak değerlendirilebileceğini iddia etmektedir. Buzağıya kutsallık atfedilmesi İslamiyet'te olumsuz bağlamda ele alınmaktadır. Yazarlar buna dayalı olarak benzer şekilde özne ya da vekil rollerde geliştirilen dini robotlara Müslüman gruplarda direnç gelişeceğini, dini bilgi ya da ibadetlerin öğretiminde "araç" olarak kullanımının kabulü kolaylaştıracağını ifade etmişlerdir.³³

Öte yandan dini uygulamalarda robotların kullanımının dini bağlılığı ve dini etkinliklere katılımı azaltacağını öne süren araştırmalar bulunmaktadır. Kyoto'daki manastırda Robot Rahip Mindar ve insan vaiz tarafından verilen vaazı dinlemeyi tercih eden bireyler üzerinde yapılan araştırmada katılımcılar insan vaizi daha güvenilir bulmuş, insan vaizi dinleyen grupta vaaz sonrası tapınağa yapılan bağışların daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Devamında yapılan deneyde Taoist tapınağında katılımcılar aynı vaazı veren bir robot ya da insan vaizin olduğu gruba rastgele atanmış, sonrasında tutumları ölçülmüştür. Bu çalışmada da katılımcılar insan vaizi daha güvenilir algılamış, vaizin robot olduğu durumda tapınağa daha az bağış yapmış, tapınağı tanıtıcı el ilanı dağıtmayı daha düşük oranda kabul etmiş, dinledikleri vaazın mesajını paylaşmaya daha az istekli olmuşlardır. Aynı araştırma ekibi bir grup Hristiyan katılımcıyı YZ tarafından oluşturulduğu, diğer grubu insan vaiz tarafından oluşturulduğu söylenen vaaz grubuna atamıştır. Bu durumda da katılımcılar YZ tarafından oluşturulan vaazı daha az güvenilir bulmuş ve bu vaaz sonrası daha az dini bağlılık belirtmişlerdir. Farklı inanç grupları üzerinde yürütülen bu üç çalışmanın sonucu olarak robot vaize

³¹ İdris Yakut, "Yapay Zekâya Yönelik Tutum ve Dindarlık İlişkisi", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/1 (Haziran 2024), 37-59.

³² Mehmet Kazak, *Yapay Zekâ Kaygısı, Yabancılaşma ve Dindarlık İlişkisi* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

³³ Meryem Şahin - Mücahit Gültekin, "The Interaction of Religion and Robotics and Al-Samiri's Calf (the Golden Calf) as an Early Theomorphic Robot", *İlahiyat Studies* 14/1 (Temmuz 2023), 133-168.

maruz kalmanın dini bağlılığı azalttığı; dini alanda robotların insan yerini kolayca alamayacağı yorumu yapılmıştır.³⁴

3. Amaç ve Önem

Farklı inanç gruplarında dini sosyal robotlara yönelik tutumlar araştırılmış olmasına rağmen ülkemizde bunu konu edinen araştırma bulunmamaktadır. Çalışmanın amacı hem ülkemizdeki tutumları, hem de literatürde sıklıkla karşılaştırması yapılan Doğu-Batı kültürleri üzerinden tutum farklarını anlamaya çalışmaktır. Bu kapsamda Robot Rahip Mindar örneği üzerinden YouTube haber videolarının yorumları veri seti olarak kullanılıp doküman analizi gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de henüz dini alanda sosyal robotların kullanımını gündem olmamıştır. Alandaki gelişmeler takip edildiğindeyse farklı rollerde dini robotların kullanılmasının mümkün olacağı öngörülmektedir. Örneğin ülkemizde Akın Robotics tarafından “Ada” isimli sosyal robotik serisi geliştirilerek pazarlanmaya ve bazı eğitim kurumlarında kullanılmaya başlamıştır. Ada derslerde öğretmenlere yardımcı olmakta, sohbet ederek dil gelişimini desteklemekte, misafir karşılama, sunum yapma gibi rolleri yerine getirebilmektedir.³⁵ Bu çalışmada Robot Rahip Mindar örneği üzerinden Türkçe yorum yapan bireylerin doğal tepki ve tutumları YouTube haber video yorumları üzerinden anlaşılmaya çalışılmış, aynı zamanda haber videolarına İngilizce ve Japonca yapılan yorumlar analiz edilerek karşılaştırma yapılmıştır. Bu kapsamda Mindar’ın özelliklerine dair tutumlar, duygusal tepkiler, dinin geleceğine dair yapılan çıkarımları anlamak amaçlanmıştır. Araştırmanın hem ülkemizdeki tutumları hem de diğer kültürlerden farklılaşan noktalarını anlama noktasında alana özgün katkı sağlayacağı, sonraki çalışmalar için önemli kaynak olacağı düşünülmektedir.

Örnek olarak Mindar’ın seçilmesinin nedeni onu diğer dini robotlardan ayırt eden bazı özelliklerinin bulunmasıdır. Mindar’ın Buda ruhu taşıdığına inanılmaktadır. Mindar yaklaşık 25 dakika süren, insan rahipler tarafından yazılan vaazı aktardığı performansına Kannon’un farklı biçimler aldığını, şu ankinin android biçimi olduğunu, kendini her şeye dönüştürebileceğini, zaman ve mekânı

³⁴ Joshua Conrad Jackson vd., “Exposure to Robot Preachers Undermines Religious Commitment”, *Journal of Experimental Psychology: General* 152/12 (2023), 3344-3358.

³⁵ Akın Robotics, “Sosyal Robot Mini Ada 3” (Erişim 24 Kasım 2024).

aşabileceğini açıklayarak başlamaktadır.³⁶ Diğer dini robot örneklerinden farklı olarak önünde dua eden, secde eden tapınak görevlilerinin olduğu görülmekte; tapınağa gelen katılımcılar Mindar'ın vazalarını tapınağın normal bir parçası olarak algıladıklarını, ruhu varmış gibi hissettiklerini, rahiplerin yaptıklarıyla benzer türde görme eğiliminde olduklarını aktarmaktadır. Bu açıdan Mindar tam anlamıyla teomorfik robot örneği olarak değerlendirilmektedir.

4. Yöntem

Araştırmada niteliksel araştırma deseni ve doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Doküman analizinde mevcut belge ve kaynaklar incelenerek veriler bu kaynaklardan elde edilmekte; çalışmanın amacına bağlı olarak ilgili kaynakların bulunması, okunması, notlandırılması, değerlendirilmesi, analiz edilmesi süreçleri yürütülmektedir.³⁷ Bu çalışmada doküman olarak YouTube video yorumları kullanılmıştır. Çalışma amacı kapsamında Budist Robot Rahip Mindar'a yönelik belirlenen YouTube haber videoların altına yapılan Türkçe, İngilizce ve Japonca yorumlar üzerinden içerik analizi ve betimsel analiz yapılmıştır.

4.1. Veri Seti

Çalışmada 3 farklı videoya yapılan yorumlar veri olarak kullanılmıştır. Temelde Türkiye'deki tepkiler ve literatürde sıklıkla vurgulanan doğu-batı tutum farklılıklarının anlaşılması hedeflendiği için Türkçe, İngilizce ve Japonca dillerinde içerik sunan videolar belirlenmiştir. Bu videoların belirlenmesinin nedeni Türkçe ve İngilizcede aynı haber kanalı üzerinden aynı haber içeriğinin verilmesi ve yorum sayılarının benzer içerikli videolara göre daha fazla olmasıdır. Aynı haber kanalının Japonca video haberi bulunmamakta olup, Japonca için de haber kanalı videosu olması ve yorum sayısının benzer videolardan fazla olması kriterleri dikkate alınmıştır.

İlk video Alman yayın kuruluşu DW Türkçe tarafından 5 Temmuz 2020 tarihinde "Japonya'nın bir milyon dolarlık robot rahibi" başlığıyla Youtube üzerinden yayınlanan haberdur. Video 11.11.2024 tarihi itibarıyla 22.381 görüntüleme almış ve 162 yorum yapılmıştır.³⁸ Çalışmadaki ikinci veri seti aynı videonun DW

³⁶ Erica Baffelli, "The Android and the Fax: Robots, AI and Buddhism in Japan", *Itineraries of an Anthropologist. : Studies in Honor of Massimo Raveri*, ed. Giovanni Bulian - Silvia Rivadossi (Venezia: Edizioni Ca' Foscari, 2021), 249-263.

³⁷ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2005).

³⁸ DW Türkçe, "Japonya'nın Bir Milyon Dolarlık Robot Rahibi", *YouTube* (5 Temmuz 2020).

Shift tarafından İngilizce olarak yayınlanan içeriğidir. Bu video 23.04.2020 tarihinde “Mindar: Bir Robot dindar olabilir mi?-Budist Robot Rahip Mindar-Japon Robotları” başlığıyla yayınlanmış, 44.261 izleme ve 63 yorum almıştır.³⁹ Çalışmanın yapıldığı bağlama daha yakın yorumları inceleyebilmek için üçüncü olarak BBC News Japon kanalı tarafından 21.10.2021 tarihinde yayınlanan “Tanrı ve robotlar: Yapay zekâ dini değiştirecek mi?” başlıklı Mindar’ın ve benzer diğer robotların ele alındığı video kullanılmıştır. Video 14.962 izleme ve 54 yorum almıştır.⁴⁰ Analizler toplamda 279 yorum üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analizlerin yapıldığı videolar 2020 ve 2021 yıllarına aittir. Videolarda ve yorumlarda Mindar’ın bu tarihlerde kullanılan sürümü referans alınmıştır.

4.2. Verilerin Analizi

Verilerin analizi sürecinde literatürde belirtildiği üzere öncelikle dokümanlara ulaşılarak orijinalliği kontrol edilmiş, dokümanlar tekrarlayan okumalarla anlamaya çalışılmış, analize hazır hale getirilmiştir.⁴¹ Analize hazır hale getirme sürecinde Youtube yorumlarının tamamı Word belgesine aktarılmış, İngilizce ve Japonca metinler Türkçeye çevrilerek düzenlenmiştir. Verilerin analizinde MAXQDA analiz programından faydalanılmıştır. Araştırmada veriler üzerinden içerik analizi yapılarak kodlara ulaşılmış, betimsel analiz yapılarak kod içeriğini yansıtan örnekler sunulmuştur. Yorumlar analize hazırlanırken Türkçe seslendirmesi olan videoda içerikle ilgili olmayan “ilgisiz” kategorisi olarak ele alınan çok sayıda yorum (34) tespit edilmiştir. Bu yorumlarda videoya dair ses, dublaj gibi konulara dair eleştiriler öne çıkmakta, yorumlarda bulunanlar birbiriyle farklı konularda tartışmaya girmektedir. İngilizce analiz edilen videoda bu kategoride 2 yorum tespit edilmişken, Japoncada bulunmamaktadır. Bu yorumlar araştırma kapsamında ayrıca analiz edilmemiştir. Örnek yorumlar betimsel olarak sunulurken olduğu gibi aktarılmış; yazım, imla düzeltmesi yapılmamıştır. Yorum dili Türkçe için (T), İngilizce için (İ), Japonca için (J) kısaltmasıyla belirtilmiştir.

³⁹ DW Shift, “Mindar: Can a Robot be Religious-Buddhist Robot Priest Mindar-Japanese Robots”, *YouTube* (23 Nisan 2020).

⁴⁰ BBC News Japan, “神とロボット AIは宗教を変えるのか?”, *YouTube* (21 Ekim 2021).

⁴¹ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 221-222.

5. Bulgular ve Tartışma

Belirlenen üç videodaki tüm yorumlar temelde üç soru ekseninde anlaşılmalı çalışılmıştır. Bunlar Mindar'ın özelliklerini nasıl değerlendirdikleri, nasıl duygusal tepkiler verdikleri ve dinin geleceği açısından nasıl yorumladıklarıdır.

Türkçe yorumlarda diğer dillerden farklı bir tespit özellikle mizahın ön plana çıkmasıdır. “*Oruç tutan robot isteriz*”, “*Mindar nesil geliyor*”, “*Nihat hocam Robotlarda cennete girecek mi?*” mizah olarak ele alınan yorumlardır. Bu yorumlarda Mindar robotuna karşı düşünceler, duygusal tepkiler, inanç açısından nasıl değerlendirilebileceğine dair açıklamalar bulunmamakta, durum mizahi bağlamda ele alınmaktadır. Türkçe yorumlarda öne çıkan bir diğer boyut Türkiye koşullarının diğer ülkelerle kıyaslanması yoluyla, Türkiye’de teknolojinin gelişimine dair olumsuz duygu ve düşüncenin yansıtılmasıdır. “*Saygın ve çalışkan Japonlar robot yapadursun biz ise kavanozun içine fasulye koyup kötü söz iyi söz testlerini yapalım.*” benzeri yorumlar bu kategoride değerlendirilmiştir. Araştırmada öne çıkan bulgulardan birisi Türkçe yorumlarda mizahın yoğun yer tutarken; İngilizce ve Japonca yorumlarda Mindar'ın özelliklerine ve rolüne ilişkin duygu ve düşüncelerin merkezde olmasıdır. Bu durum hem genel olarak robotik teknolojilere hem de dini sosyal robotlara dair tartışmalara daha fazla temas etme, aşinalık üzerinden değerlendirilebilir. Bu kültürlerde dini sosyal robotları değerlendirebilmek için arka plan bilgisinin daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Aynı zamanda psikodinamik yaklaşımda mizah bir savunma mekanizması olarak değerlendirilmekte, başa çıkmakta zorlanılan durumlarda kaygıyı azaltma fonksiyonuyla mizahın kullanıldığı ifade edilmektedir. Türkçe yorum yapan bireylerin din görevlisi yerine ikame edilen bir robotla ilk kez temas ettiklerinin varsayıldığı durumlarda, savunma mekanizması olarak mizah kullanımının öne çıktığı yorumu yapılabilir.

5.1. Mindar'ın Özelliklerini Değerlendirme

5.1.1. Olumsuz Tutumlar

Mindar'a dair olumsuz tutumlarda insan özellikleriyle karşılaştıran ve insan yapımı olmasına vurgu yapan insan merkezci düşünme ön plana çıkmaktadır. Acı çekme, duygu deneyimleme, ruh gibi özelliklere sahip olamayacağı üzerinden antroposantrik değerlendirme yapılmakta ve bunun üzerinden kapasitesini yetersiz bulan

yorumlar öne çıkmaktadır. “Bir kitaptan bilgisayarından nasıl rahip, imam papaz olmasa robottan da olmaz çünkü bu robot sadece bilgi makinesi duyguları yok ve dolayısıyla inancı da yok inanmaz yani...” (T); “Dünyevi arzularından kurtularak acı çekmenin üstesinden gelmeye çalışın diyen ve duyguları olmayan bir robotun ne kadar ciddiye alınabileceği tartışılır” (T); “Duygusu olmayan şeylerde duygu arıyoruz ve duygusuz insanların sayısı artıyor. Bunu istemekle elde edilecek hiçbir şey yoktur.” (J); “İSA RAB'dir, günahlarımın bedelini çarmıhta ödeyen kişiye tapacağım, aptal bir robota değil.” (İ) yorumları bu düşünceleri örneklemektedir. Antroposantrik düşünce denen bu yaklaşım insan olmayanların statüsünü ve değerini belirlerken insanları referans noktası olarak belirlemektedir.⁴² Bu eğilimin insan özelliklerinden yoksun olan varlıklara karşı olumsuz tutumları etkilediği, robotlara karşı da olumsuz tutumları öngördüğü bulunmuştur.⁴³ Aktarılan yorumlarda bireylerin Mindar'ı değerlendirirken insanla kıyaslama yaparak, bunun üzerinden değer biçtikleri görülmektedir. Doğu inançlarında bu düşünme şeklinin kendisini göstermediği ve bu düşünce farkının robotlara yönelik tutumları farklılaştırdığını bulgulayan araştırmalar⁴⁴ bulunmakla birlikte Japonca yorumlarda da insan merkezci bakışa dair içeriklerin bulunduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde literatürde de Japonya'da Mindar'la ve insan vaizle temasta bulunan katılımcıların ikisine yönelik tutumlarının farklılaştığı tespit edilmiştir.⁴⁵ Antroposantrik düşünceyle ilişkili olarak literatürde robotlara yönelik tutumlarda itirazlardan birisinin dini deneyim konusunda olduğu görülmektedir. Robotların yerine getirdiği işlevlerin yüzeysel olduğu, gerçeklik ya da samimiyet içermediği, bedel ödemediği; dolayısıyla gerçek bir dini deneyim yaşamadığı vurgulanmaktadır.⁴⁶ Çalışmamız kapsamında yukarıdaki yorumlarda da dini deneyime atıf yapan içeriklerin olduğu görülmektedir. Din psikolojisinin önemli çalışma başlıklarından olan dini deneyim dini yaşantının bireye özgü, sübjektif, duygu temelli boyutunu yansıtmaktadır. Bu açıdan tanımlanması zor olup, kültür ve inançlara göre değişkenlik göstermektedir. Bu değişkenlik

⁴² Nicolas Spatola vd., “Different Models of Anthropomorphism Across Cultures and Ontological Limits in Current Frameworks the Integrative Framework of Anthropomorphism”, *Frontiers in Robotics and AI* 9 (Ağustos 2022), 863319.

⁴³ Paweł Fortuna vd., “The Structure and Correlates of Anthropocentrism as a Psychological Construct”, *Current Psychology* 42/5 (Şubat 2023), 3630-3642.

⁴⁴ Ikari vd., “Religion-Related Values Differently Influence Moral Attitude for Robots in the United States and Japan”, 742-759.

⁴⁵ Jackson vd., “Exposure to Robot Preachers Undermines Religious Commitment”.

⁴⁶ Puzio, “Robot, Let Us Pray! Can and Should Robots Have Religious Functions?”, 1-17.

durumunu robotlara atfedilen dini deneyim veya robotlarla etkileşime giren bireylerin dini deneyimi gibi robotlar özelinde ele almak din psikolojisi çalışmaları için yeni bir araştırma alanı açıp, bakış açısını çeşitlendirebilir. Dini robotların yetersiz bulunmasında kullanılan görüşlerden bir diğeri insan yapımı olmasıdır. “*Ne yüklesen ona inanan bir robota kim inansın*” (T); “*İnsan soruları bir makine tarafından cevaplanıyorsa, bu sorular ve cevaplar işe yaramaz. Eğer Budizm bu robotu müritlerinin sorularını cevaplamada faydalı buluyorsa, Budizm işe yaramaz*” (İ) benzeri yorumlarda yine robotların insan üzerinden değerlendirilip, özne-fail olmayışlarına, öznenin insan oluşuna vurgu vardır. Bu durumda robotların insanlarla karşılaştırılıp, programlandıkları içerik üzerinden faaliyette bulunmasına atıf yapılmaktadır. Jackson vd. bu durumun kendisinin sosyal robotların kullanıldığı diğer alanlarda önemsiz olabilirken din bağlamında güven duygusu üzerinden hayati önem taşıyabileceğini ifade etmiştir.⁴⁷

374 | db

Japonca yorumlarda animistik düşünceye işaret eden içerikler de görülmektedir. “*Sıklıkla söylenir ama sadece insanların ve bazı canlıların sahip olduğu bu duygular gerçekten var mıdır? Ayrıntılı damgalama ve tepkiler dedikleri şey bu değil mi? Eğer durum böyleyse, gelecekte teknoloji daha da ilerlerse ve nesnelere daha da hassas işçilik uygulamak mümkün olursa, tıpkı insanlar gibi iz bırakan, tepki veren ürünler yaratmak mümkün olacak mı diye merak ediyorum.*” (J); “*Duygular beyindeki elektrik sinyallerinin toplamıdır...Duygular eninde sonunda robotlarda bile ortaya çıkacaktır.*” (J) yorumlarında robotların da insan benzeri deneyimlere sahip olma potansiyeli vurgulanmaktadır. Türkçe ve İngilizce yorumlardaysa bu içerik tespit edilmemiştir. Animist düşünme sisteminde canlı-cansız, insan-insan olmayan ayrımları net değildir. İbrahimî dinler animist öğeler içermezken, Japon inancı Şintoizm animist kabul edilir.⁴⁸ Aktarılan animist düşünceye işaret eden yorumların sadece Japonca’da ortaya çıkması bu ayrımı desteklemektedir. “*Budizm bir din-den çok bir felsefedir, açık uçludur ve daha az dogmaya sahiptir... Robot rahipler Budist sorulara daha tutarlı cevaplar verebileceklerdir. Ancak Katoliklik gibi dinlerde dogma, zorlukları tetikler ve birçok soruya çok çelişkili cevaplar verir. Benim naçizane tahminim, (teolog*

⁴⁷ Jackson vd., “Exposure to Robot Preachers Undermines Religious Commitment”, 3344.

⁴⁸ Spatola vd., “Different Models of Anthropomorphism Across Cultures and Ontological Limits in Current Frameworks the Integrative Framework of Anthropomorphism”; Geraci, “Spiritual Robots”, 229-246.

değilim)” (İ) yorumunda olduğu gibi bazıları doğrudan dini sosyal robotların kabulünde inanç farklarının etkili olacağına değinmiştir.

5.1.2. Olumlu Tutumlar

Daha olumlu perspektiften yaklaşan tutumlarda mevcut uygulamalarla benzerlik kurulması, mevcut dini hizmetlerden duyulan memnuniyetsizliği aşma imkânı sağlaması, daha kaliteli ve ekonomik hizmet alma potansiyeli öne çıkmaktadır. Türkçe yorumlarda Müslümanların ibadetlerle ilgili kullandığı dijital uygulamalarla ironik bir şekilde benzerlik kurulması dikkat çekmektedir: “Oo oo bizde neler var neler. Namaz Kıldırın Seccade Kur'an okuyan kalem Zikir Matik”; “Ezan bile teknolojiye uyup banttan okunurken. Bana çok olası geldi.”; “E ne olmuş yani! Bizde de dua okuyan namazlıklar var.” yorumları ileri sürülen benzerlikleri örneklemektedir. Bu örneklerde mevcut uygulamalara ve Mindar’a yönelik tahfif edici bir yaklaşım olsa da bahsi geçen uygulamaların fonksiyonları üzerinden ilişki kurulması, benzetim yapılabilecek zihinsel arka plan olması dikkat çekicidir.

Yine Türkçe yorumlarda dini düşünce veya din görevlilerinin de robotvari olduğu ileri sürülerek tersten benzerlik kurulmuş, benzer işlevleri dini robotların yerine getirebileceği ifade edilmiştir. “Her camiye 1 imam robot projesi çok güzel olur. Mevcut imamlar zaten robot gibi iş yapıyor, zaten ezanlar merkezi sistemden okunuyor çoğu camide, Cuma vaazı yazılı geliyor”; “din dogma olduğundan robot imam mümkün”; “...sonuçta imamlar diyanetin verdiği hutbeyi vaazı kağıttan okuyor. robotlarda hafızadan okur olur biter”; “Tabi ki ruhani ihtiyacı karşılayabilir. Günümüz din adamları da robottan farklı değil sonuçta” örneklerinde görüldüğü üzere hâlihazırdaki uygulamalara ve din görevlilerinin sunduğu hizmetlere ilişkin memnuniyetsizlik üzerinden benzerlik kurulduğu; robotların kapasiteleri değil din görevlilerinin yetersiz algılanan performansları üzerinden değerlendirme yapıldığı anlaşılmaktadır. Benzeri içerikler İngilizce ve Japonca yorumlarda tespit edilmemiştir. Bu durum Türkiye’ye özgü olarak dine ve din hizmetlerine yönelik olumsuz tutum üzerinden değerlendirilebilir. Ülkemizde yapılan araştırmalarda din görevlilerinin mesleki yeterlilikleri, din hizmetlerinin kalitesi gibi konularda katılımcıların “olumsuz” ya da “kararsız” bir eğilimde oldukları;⁴⁹ din görevlisine yönelik olumsuz tutumları

⁴⁹ Hasan Yavuzer, “Toplumda Din Görevlisi Algısı: Nevşehir İli Örneği”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 12/3 (Ekim 2022), 1653-1673.

etkileyen faktörlerde din görevlisinin kendisine yakışmayan davranışlar sergilemesi ve mesleki yetersizlik algısının olduğu bulunmuştur.⁵⁰ Dine dair açıklama yapan kültürel evrim teorilerinde insanların inançlarına bağlı olmasının önemli nedenlerinden birisi dini liderlerin bedel ödemeleri ve bu durumun onlara ve inançlarına güvenirliliği artırmasıdır. Buradan hareketle din görevlilerinin toplumda daha az güvenilir hale gelmesinin dini bağlılığı azaltacağı yorumu yapılmaktadır.⁵¹ Türkçe yorumlarda güvenirlilik etkisinin kendisini gösterdiği görülmektedir.

İngilizce yorumlarda da kurulan benzerliklerin daha kabullenici bir tutuma işaret ettiği görülmektedir. “*Bir robotu vaiz olarak kabul edebilir misin veya belki de hem vaaz veren hem de ayin sunan bir rahip (veya papaz veya din görevlisi)? Bu, Mindar'a daha iyi bir Hristiyan paraleli olurdu.*” (İ) yorumu Mindar'ın Tanrı, Buda benzeri kutsallık atfedilen pozisyonda değil din görevlisi rolüne yakın olduğunu ifade etmektedir. Benzer düşünme şekli “*Bu robot bir vaiz gibi, tapınılacak bir şey değil, öğreten bir şey.*” (İ) ifadesinde de kendisini göstermektedir. Eğitim rolüne ilişkin benzer yorumlar şu şekildedir: “*Böyle bir şeyin Hristiyan inancına tercüme edilemeyeceğini söylemek anlamsız. Bu sadece dijital bir kitap, dijital bir İncil'den çok da farklı değil. Ya da bunu bir vaizin video ekranı yerine bir animatronikte oynatılan videosu olarak görebilirsiniz. Temelde bir Disney atraksiyonu ama dini içerikli.*” (İ); “*Robot bir öğretmendir, tapınılacak bir şey değildir.*” (İ). Bu yorumlarda kutsallık atfedilen bir rolde değil araç rolünde eğitimci, vaiz ya onlara yardımcı olarak kullanımının daha olası değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Türkçede bir yorum doğrudan bunu vurgulamıştır: “*Öğretileri yaymak için bir araçtan başka birşey değil. İstersek istediğimiz kadarını yapabiliriz*” (T). Temelde olumsuz bir tutum yansıtmamakla birlikte bazı yorumlar temkinli yaklaşmışlardır. “*Yapay zekanın birçok avantajı var (dini alanda çok sayıda doktrini araştırabilir ve en uygun çözümü bulabilir, vb.), ancak İnsanın vazgeçmemesi gereken alanları ve sınırları sürekli düşünmek gerekiyor.*” (J); “*Din ve yapay zekanın birbirine bağlanacağını sanmıyorum, ancak iş gezilerinde/seyahatlerde konfor için kullanılacak.*” (J); “*İnsanların ve yapay zekanın yaşam ve ölüm konusunda aynı görüşü paylaşabileceğini düşünmüyorum.*” (J). Bu yorumlarda

⁵⁰ Ömer Ozan, *Din Görevlisinin Toplumsal İmajını Etkileyen Faktörler (Samsun Örneği)* (Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁵¹ Jackson vd., “Exposure to Robot Preachers Undermines Religious Commitment”, 3344-3358.

da yüklenen rollere ilişkin şerh düşüldüğü görülmektedir. Özellikle Türkçe ve İngilizce yorumlarda kutsallık ve faillik atfedilmeyen rolde değerlendirildiği canlı-cansız ayrımına yönelik inanca dair kültürel arka plandan beslenildiği iddia edilebilir. Bu yaklaşım literatürde dini sosyal robotların yerine getirebileceği öne sürülen yardımcı, asistan rolüdür.⁵² Ancak Japonca yorumlarda da görüldüğü üzere kültürler arasında keskin bir ayrım mümkün görünmemektedir.

Bazı yorumlarsa hizmet kalitesini artırabileceği düşüncesiyle daha olumlu tutum yansıtan içeriktedir. *“Bence güzel olur. Çünkü onun belleğinde bütün dua ve ayetler yüklenmiş olacağından istenilen bilgiyi direk cevaplar. Ayrıca Tarikat liderleri ve Şeyhler gibi kendi yorumunu içeri katıp sünneti farz, farzı sünnet yapmaz. Kendi menfaatine göre katli vacip, mezhep ayrıştırmasına girmez.”*(T); *“Alırdım. İnsandan daha güvenilir”* (T); *“Bir kere dinde "update" olayı yok, yükle robotun hafızasına ömrü yettiğinde kullansın. Ayrıca robot dini metinleri eğip bükmez, ... sallamaz, ne diyorsa anında referans gösterir, soru işareti bırakmaz. En önemlisi de kişisel menfaat peşinde koşmaz, kimseye yalakalık yapmaz. Diyanetin çılğunca bütçesi de cepte kalır. "Robot İmam" (T); “Az önce National Geographic dergisinin yeni bölümünde Mindar'ı okudum. Tüm cevapları bir robot aracılığıyla Zen ve Budist bir şekilde alabilseydim harika olurdu.”* (İ); *“Yapay zekanın insanlardan daha doğru olacağı bir zaman gelebilir.”* (J) ifadeleri kaliteli hizmet almaya yönelik beklentileri yansıtmaktadır. Türkçe yorumlarda ayırt edici olarak öne çıkan bir boyut ekonomik avantaj iddiası üzerinden meşrulaştırıcı ve güncel ekonomik sorunlarla ilişki kuran bir tutumun öne çıkmasıdır. Bu içerikte *“Bizde imam robot yapalım. Hiç olmazsa diyanet işlerine ayırdığımız bütçe azalır ve böylece iç ve dış borca katkı olur ve ülke kalkınır”* (T) benzeri pek çok yorum tespit edilmiştir. Literatürde robot ve insan karşılaştırması yaparak robotların insan benzeri deneyimlere sahip olmayacağı iddiasının olumsuz tutumu etkilerken, bu durumun aynı zamanda olumlu tutumlara da etki edeceği ileri sürülmektedir. Örneğin duygusal deneyiminin ya da bilincinin olmaması onu daha nesnel ve güvenilir bulma, çekinme potansiyeli olan durumlarda mahremiyet kaygısının daha az olması, daha geniş kitlelere daha ekonomik yollarla erişebilmesi gibi konularda bir avantaj haline

⁵² Ahmed - La, “Evaluating the Co-Dependence and Co-Existence Between Religion and Robots: Past, Present and Insights on the Future”, 228.

getirebilme potansiyeline sahiptir.⁵³ Aktarılan yorumlar değerlendirildiğinde olası avantajları üzerinden pozisyon alındığı görülmektedir. Dikkat çekici olması da yorumlarda daha kabullenici tutumu kolaylaştırmaktadır: “*Dindar değilim. Bir robotun düzenlediği ayine kesinlikle katıldım.*” (T). Üretilen bazı dini sosyal robotların literatürde benzer şekilde dinle bağları kopanların, gençlerin ilgisini çekmek amacıyla geliştirilip kullanıldığı ifade edilmekte; yeni kitlelere ulaşma noktasında çekici olabileceği tartışılmaktadır.

Bazı yorumlarsa inanç nesnesinden bağımsız olarak insan deneyimi üzerinden değerlendirme yapmıştır. “*Hangi yöntemi kullanırsanız kullanın, endişeleriniz giderildiyse cevap budur.*” (J); “*Herşey inançla başlar. Dürüst olmak gerekirse, bu sadece yapay zeka değil, her şey olabilir.*” (J) yorumları bu düşüncüyü örneklemektedir. Bu yorumlar din psikolojisi açısından inanç psikolojisi kapsamında yeni tartışmalara kapı aralayacak potansiyele sahiptir.

5.2. Mindar’a Yönelik Duygu Yansımaları

378 | db

Yorumların geneli duygu barındırmayıp sadece düşünce içeriklidir. Ancak bazı yorumlarda kaygı ve hayranlık duygularının yansıtıldığı tespit edilmiştir. Kaygı yansıtan Türkçe yorumlardan birisi “*hafife almayın, yaklaşık 400 yıl sonra o sayaçlar bir "Mindar" olacak. Asıl soru şu: NEDEN ?*” şeklindedir. Kaygı içeriğinin özellikle İngilizce yorumlarda yoğunlaştığı görülmüştür. Bunu yansıtan bazı örnek içerikler şu şekildedir: “*Kıyamet, "canavarın suretinin" yaratılacağından bahsediyor! Zaman her saniye daha da yaklaşıyor!*”; “*Kabus*”; “*Transhümanizm, insan gelişiminin sonu*” (İ). Japonca yorumlarda da kaygı ifadeleri kendisini göstermektedir: “*Bu siber ve dijital çağda yaşamak istemiyorum. İnsanlarla bağlantı kurmak istiyorum.*”; “*Yanlış bir şeyler var. Bence bir gün tıpkı insanlara benzeyen robotlarımız olacak.*”; “*İnsanlığın sonu için geri sayım başladı mı?*”; “*İnsanları robotlaştıracamız.*” (J) Batı kültüründe insansı robotların Frankenstein canavarına benzetilerek teknolojinin potansiyel olumsuz etkilerine vurgu yapıldığı aktarılmaktadır.⁵⁴ Mori’nin ileri sürdüğü “*tekinsiz vadi*” terimi de bu kaygıyı anlamak için kullanılmaktadır. Buna göre robotun insana olan benzerliğinin arttığı ancak onun insan olmadığının bilindiği durumlarda korku, kaygı, ürkme, tiksinti benzeri deneyimler yaşanmaktadır. İnsana olan benzerlik bir

⁵³ Puzio, “Robot, Let Us Pray! Can and Should Robots Have Religious Functions?”, 1-17.

⁵⁴ Geraci, “Spiritual Robots”, 229-246.

aşamaya kadar sevimli bulunurken insansı düzeyi arttıkça olumsuz duygular oluşmaktadır.⁵⁵ Dini sosyal robotlara yönelik olumsuz duygularda benzer içeriklerin olduğu görülmekte, tekinsiz vadi teorisi belirsizlik üzerinden bu kaygıyı anlayabilmek için açıklama sunmaktadır. Makine nefreti aynı zamanda iç grup-dış grup ayrımı üzerinden de ele alınabilmektedir.⁵⁶ Ortak bir sosyal kimliği paylaşan iç grup üyelerine daha olumlu tutumlar sergilenirken, dış grup üyelerine ayrımcılık yapılabilmektedir. İnsan ve insan olmayanlar arasındaki ayrım makineleri dış grup olarak değerlendirmeyi kolaylaştırıp olumsuz tutumları etkileyebilir ve makinelerin güçlenmesini bir tehdit olarak algılayabilir.

Kaygı dışında tespit edilen bir diğer duygu hayranlıktır. “*Millet sanata cevirmis olayı*” (T); “*Tekinsiz vadinin mükemmel bir resmiydi ve insanların onun vaazlarını minnetle dinleme şekli distopik bir filmde görmeyi bekleyeceğiniz bir şeydi.*” (J) ifadeleri duruma ilişkin hayranlık göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kutsalın deneyimi hakkındaki görüşleriyle ön plana çıkan Otto bu deneyimlerde ürperticilik, gizem ve büyüleyiciliğin bulunduğunu ifade eder.⁵⁷ Geraci bireylerin YZ uygulamalarına yönelik duyguları ile Otto’nun kutsalın tecrübesine ilişkin yaptığı büyülenme ve ürpermenin bir arada bulunması açıklaması arasında benzerlik kurmuştur. Bireyler benzer şekilde YZ uygulamalarına karşı hem hayranlık geliştirmekte hem tedirgin olmaktadır. Buradan hareketle Geraci insanların akıllı makineleri ilahi mertebeye yükselttikleri yorumunu yapmıştır.⁵⁸ Çalışmamızda da dini sosyal robotlara yönelik duyguların iki yönlü olarak yansıdığı; hem kaygı, ürperme hem de hayranlık, büyüleyiciliğin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan Geraci’nin iddiasının desteklendiği söylenebilir.

5.3. Din ve İnançların Geleceğine Yönelik Düşünceler

YZ alanındaki gelişmelerin dini alanla etkileşimiyle birlikte inanç formlarında değişim ya da dönüşüm olabileceğine, yeni dini-manevi eğilimlerin kendisini gösterebileceğine dair yorumlar yapılmıştır. “*Bu öyle bir nokta ki maneviyat içi boşaltılmış ve makineleştirilmiş bir kelime olarak kalacak*” (T) yorumu değişimi olumsuz bir

⁵⁵ Elizabeth Broadbent, “Interactions With Robots: The Truths We Reveal About Ourselves”, *Annual Review of Psychology* 68 (Ocak 2017), 627-652.

⁵⁶ Yam vd., “Cultural Differences in People’s Reactions and Applications of Robots, Algorithms, and Artificial Intelligence”.

⁵⁷ Rudolf Otto, *The Idea of the Holy* (Oxford: Oxford Bookshelf, 1936).

⁵⁸ Geraci, “Spiritual Robots”.

bağlamda ele alırken “Hz. Muhammed’i kodlayarak nasıl yaşadığını gösterirler ilerde” (T) yorumu farklı dini deneyimlerin olasılığını gündeme getirmiştir. Japonca yorumlarda da benzer gelişmelerin farklı inanç türlerini ortaya çıkarma potansiyeli vurgulanmıştır: “Sanırım yakında bir android dini yaratabileceğiz.”; “Bu aynı zamanda bir nevi dini reformdur.”; “Yapay zekaya tapan bir din olsaydı ilginç olurdu, o yüzden ben de ona katılabilirim.” (J). “Bence ileride Ana merkezli bir inanç çeşitliliği olabilir. Günümüzdeki insanlar bu gelişmelerin farkında olmayacaklar, belki büyük bir çoğunluk. Ama kendini yenileyebilen insanlar topluma hâkim olacak diye düşünüyorum” (T) yorumu da farklı inanç formlarının imkânını ele almıştır. “Belki de din yakın gelecekte ortadan kalkacak.” (J) ifadesinde görüldüğü gibi benzer gelişmelerle dinin ortadan kalkacağı da ifade edilmektedir.

Singler YZ’nin bir din yaratıp yaratamayacağını ele aldığı makalesinde popüler söylemde farklı savlarla hem evet hem hayır yanıtlarının olduğunu tespit etmiştir. YZ din oluşturacak mı tartışmasında çift taraflı olarak hem kültürel bir nesne olarak dinin YZ hakkındaki beklentileri şekillendirdiğini, hem de YZ’nin din algılarını şekillendirdiğini ifade etmiştir.⁵⁹ Teknolojinin insanların dini yaşama biçimini farklı şekillerde değiştirdiği kabul edilirken din, maneviyat kavramlarını da değiştirip dönüştürebilme ihtimali önemli bir tartışmadır. Sadece yeni bir din ya da maneviyat oluşturma değil geleneksel uygulama ve ritüellerde önemli değişimler oluşturma potansiyeline sahip olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır.⁶⁰ Özellikle sanal ve artırılmış gerçeklik uygulamaları veya kutsal mekanların simule edilmesi gibi uygulamalarla dini deneyimlerin oluşturulması dini yaşantıya dair yeni formları gündeme getirmektedir.

Sonuç

Çalışma kapsamında din ve robotik etkileşimi bağlamında güncel bir konu olan dini sosyal robotlar ele alınmıştır. Bu kapsamda yaygınlığı geniş olmasa da üretilmiş ve kullanımda olan robotlar farklı dini rollerde karşımıza çıkmaktadır. Bazıları cenaze hizmetlerini yöneten Pepper, kutsama yapan BlessU-2 veya vaaz veren Mindar gibi doğrudan din görevlisi yerine ikame edilirken; bazıları Da-

⁵⁹ Beth Singler, “Will AI Create A Religion?: Views of the Algorithmic Forms of the Religious Life in Popular Discourse”, *American Religion* 5/1 (Sonbahar 2023), 95-103.

⁶⁰ Alkhouri, “The Role of Artificial Intelligence in the Study of the Psychology of Religion”; Mavridis vd., “Opinions and Attitudes Toward Humanoid Robots in the Middle East”.

romaTo gibi bireylere manevi ve sosyal destek sağlayan bir rolde-
dir. Arash gibi robotlar ise din görevlisini asiste eden yardımcı rol-
lerde geliştirilmiştir. Farklı inançlara yönelik kullanılan robotların
ilk örnekleri Budist kültürde kendini göstermiştir. Dinlerin inanç
esasları geliştirilen dini sosyal robotların hangi rollerde kullanılabi-
leceğini ve bu robotlara karşı tutumları doğrudan etkilemektedir.
Bu kapsamda mevcut literatürde özellikle İbrahimî dinler ile Uzak
Doğu inançlarının robotlara ve dini robotlara yönelik tutumu ara-
sında temel fark olduğu teorik açıdan temellendirilmiş ve saha ça-
lışmaları üzerinden bu çıkarımlar test edilmeye çalışılmıştır. Bu
çalışmada Robot Rahip Mindar örneği üzerinden ilgili YouTube
Haber videolarına yapılan Türkçe, İngilizce ve Japonca yorumlar
dini sosyal robotlara karşı tutum ekseninde analiz edilmiştir. Bu
sayede Türk örneğinde daha önce çalışılmamış bir konu olan
dini sosyal robotlara karşı tutumlar doğal ortamdan elde edilen veri
seti üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu tutumlar
İngilizce ve Japonca yorumlarla karşılaştırılmıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde dini sos-
yal robotlara karşı Türkçe, İngilizce ve Japonca yorumlarda olumlu
ve olumsuz tutumların yer aldığı görülmüştür. Olumsuz tutumlarda
insan merkezci bakış üzerinden robotların yeterliliklerinin sorgu-
lanması, insan yapımı olmasına vurgu yapılmıştır. Olumlu tutum-
lardaysa mevcut uygulamalarla benzerlik kurma, kutsallık atfet-
mekten ziyade araç rolünü yakın görme, daha ekonomik ve kaliteli
hizmet alabilme potansiyeli öne çıkmıştır. Bununla birlikte Türkçe
yorumlarda ayırt edici boyut mevcut din hizmetlerine yönelik
olumsuz algının robotlara olumlu algıyı etkilemesidir. Üç dil ara-
sında ayırt edici bir diğer durum animist değerlendirmenin Japonca
yorumlarda kendisini gösterip Türkçe ve İngilizcede mevcut olma-
masıdır. İnsan merkezci düşünmeye ise üç dilde farklı ağırlıklarla
olsa da rastlanmıştır. Dini sosyal robotlara yönelik duygularda hem
kaygı hem de hayranlık kendisini göstermiş; YZ'nin yeni bir inanç
ya da manevi deneyim oluşturma potansiyeli vurgulanmıştır.

Literatürde kişiselleştirilmiş hizmet sunma, zaman ve mekân
kısıtlamalarını aşarak erişilebilirliği artırma gibi öne sürülen avan-
tajlar çalışmamız kapsamında tespit edilmemiş olup; daha ekono-
mik ve kaliteli hizmet alma, farklı kitlelere ulaşma avantajları ken-
disini göstermiştir. Yorumlar analiz edildiğinde özellikle etik kaygı-
ların ya da tartışmanın ortaya çıkmadığı görülmüştür. Dini yaşantı
ile robotik gelişmeler arasındaki etkileşimin artmasıyla birlikte bu

alandaki etik yönergelerin eksikliği tartışılmaya başlanmıştır. Mevcut durumda ayrı bir etik yönerge geliştirilmemiş olup din dışı robot etiğindeki özerklik, ayrımcılık, sorumluluk, aldatma ve yönlendirme, veri gizliliği, tasarımın nasıl olması gerektiği gibi başlıklar üzerinden etik boyut ele alınmaktadır. Bu robotlar bireylerle inanç ve maneviyata dair konularda etkileşime girmekte, dolayısıyla hassas bir uygulamayı içermektedir. Psikoterapi alanındaki çeşitli araştırma ve tartışmalar psikoterapideki kimi unsurlarının robotlar tarafından yerine getirilemeyeceğini ileri sürmektedir.⁶¹ Benzer tartışmaların din-robotik ilişkisi bağlamına da uyarlanması mümkün görülmektedir. Kısıtlı olsa da literatürde önerilen etik ilkelerde dini robotların kullanımının uygun olmadığı çeşitli bağlamların kabul edilerek geliştirilmesi, geliştirilme sürecinin sadece pazarlama mantığıyla değil anlamlı bir amaca hizmet etmesinin sağlanması, ilahiyatçıların dâhil olduğu bir süreçle geliştirilmesi ve teolojik araştırmalara bağlı kalınması, insan ilişkilerinin yerini alan veya taklit eden değil yeni bir ilişki kategorisi olarak ele alınması öne çıkmaktadır.⁶²

382 | db

Dini sosyal robotlar içerisinde ileri örneklerden birisi olan Mindar'a yönelik tutumlarda ülkemizde hem pozitif hem negatif tutumların kendisini göstermesi önemlidir. Sosyal robotlar günlük hayat işleyişinde daha fazla görünür olmaya başlayıp maruziyet arttıkça dini robotiğe yönelik tutumların farklılaşması olasıdır. Bu konuda özellikle İslamiyet özelinde robotların hangi dini bağlamlarda, hangi rollerde ve hangi etik ilkeler takip edilerek gündeme alınması gerektiği önemli tartışma sorularıdır. Din psikolojisi bağlamında din-robotik ilişkisinin dini sosyal robotlara yönelik tutumlar, dini deneyim, inanç psikolojisi gibi konularda yeni araştırma problemleri oluşturacağı öngörülmektedir.

Öneriler

Bu çalışmada tutumlar belirlenen YouTube video yorumları üzerinden ele alınmış olup, konunun daha kapsamlı ve derinleme-

⁶¹ Mücahit Gültekin, "Could Robots Empathize? A Review on The Employment of Social Robots in Mental Healthcare", *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 12/67 (Aralık 2022), 593-618; Mücahit Gültekin - Meryem Şahin, "The Use of Artificial Intelligence in Mental Health Services in Turkey: What Do Mental Health Professionals Think?", *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace* 18/1 (Şubat 2024).

⁶² Puzio, "Robot, Let Us Pray! Can and Should Robots Have Religious Functions?"; Max Tretter, "When Discussing the Desirability of Religious Robots: Courage for Theology!", *AI & Society* (Şubat 2024), 1-3.

sine elde edilen veriler üzerinden incelenmesine ihtiyaç vardır. Doküman incelemesinin örneklem yanlılığı, sınırlı sözel olmayan davranış gibi zayıf yönü olarak değerlendirilen⁶³ özellikleri çalışmamız kapsamında da sınırlılık olarak ele alınabilir. Bu bağlamda din görevlilerinin, dinle ilgisi farklı seviyelerde olan bireylerin konuya dair tutumlarının araştırılması daha derin bir bakış açısı geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Uygulama alanında da robotların kullanılacağı bağlam ve rollerin tartışılması, buna dair etik ve dini kılavuzların geliştirilmesi, kullanıcı deneyimlerinin anlaşılmasına çalışılması önümüzdeki yıllar için önemli görülmektedir.

Kaynakça

- Ahmed, Habib - La, Hung Manh. "Evaluating the Co-Dependence and Co-Existence Between Religion and Robots: Past, Present and Insights on the Future". *International Journal of Social Robotics* 13/2 (Mart 2021), 219-235. <https://doi.org/10.1007/s12369-020-00636-x>
- Akın Robotics. "Sosyal Robot Mini Ada 3". Erişim 24 Kasım 2024. <https://www.akinrobotics.com/sosyal-robot-mini-ada-3>
- Alemi, Minoo vd. "Social Robotics, Education, and Religion in the Islamic World: An Iranian Perspective". *Science and Engineering Ethics* 26/5 (Ekim 2020), 2709-2734. <https://doi.org/10.1007/s11948-020-00225-1>
- Alkhouri, Khader I. "The Role of Artificial Intelligence in the Study of the Psychology of Religion". *Religions* 15/3 (Mart 2024), 290. <https://doi.org/10.3390/rel15030290>
- Baffelli, Erica. "The Android and the Fax: Robots, AI and Buddhism in Japan". In *Itineraries of an Anthropologist: Studies in Honour of Massimo Raveri*. ed. Giovanni Bulian - Silvia Rivadossi. 249-263. Venezia: Edizioni Ca' Foscari, 2021. <https://doi.org/10.30687/978-88-6969-527-8>
- Bartneck, Christoph vd. "Cultural Differences in Attitudes Towards Robots". *Proceedings of the AISB Symposium on Robot Companions: Hard Problems And Open Challenges In Human-Robot Interaction*. 1-4. Hatfield, 2005. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.22507.34085>
- BBC News Japan. "神とロボット AIは宗教を変えるのか?". *YouTube*. Yayın Tarihi 21 Ekim 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=36fcVqJrwS0>
- Breazeal, Cynthia. "Toward Sociable Robots". *Robotics and Autonomous Systems* 42/3-4 (Mart 2003), 167-175. [https://doi.org/10.1016/S0921-8890\(02\)00373-1](https://doi.org/10.1016/S0921-8890(02)00373-1)
- Broadbent, Elizabeth. "Interactions With Robots: The Truths We Reveal About Ourselves". *Annual Review of Psychology* 68 (Ocak 2017), 627-652. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010416-043958>
- Çinici, Murat - Kızılgöçer, Muhammed. "Yapay Zekâ ve Din Psikolojisi". *Diyanet İlmî Dergi* 59/2 (Haziran 2023), 745-768. <https://doi.org/10.61304/did.1240124>
- DW Shift. "Mindar: Can a Robot be Religious-Buddhist Robot Priest Mindar-Japanese Robots". *YouTube*. Yayın Tarihi 23 Nisan 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=Y3VuHpYPU6Y&t=9s>
- DW Türkçe. "Japonya'nın Bir Milyon Dolarlık Robot Rahibi". *YouTube*. Yayın Tarihi 5 Temmuz 2020. https://www.youtube.com/watch?v=WP_UnR8Pg1g&t=1s

⁶³ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 221-222.

- Dwivedi, Yogesh K. vd. "Evolution of Artificial Intelligence Research in Technological Forecasting and Social Change: Research Topics, Trends, and Future Directions". *Technological Forecasting and Social Change* 192 (Temmuz 2023), 122579.
- Ecker, Ullrich K. H. vd. "The Psychological Drivers of Misinformation Belief and Its Resistance to Correction". *Nature Reviews Psychology* 1/1 (Ocak 2022), 13-29. <https://doi.org/10.1038/s44159-021-00006-y>
- El-Cezerî, İsmâil bin er-Rezzâz. *El-Cami Beyne'l-İlm Ve'l-Amel En-Nafi Fi Eş-Şinaa Ti'l-Hiyel*. çev. Yavuz Unat, Melek Dosay, Sevim Tekeli. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.
- Fortuna, Paweł vd. "The Structure and Correlates of Anthropocentrism as a Psychological Construct". *Current Psychology* 42/5 (Şubat 2023), 3630-3642. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01835-z>
- Geraci, Robert M. "Spiritual Robots: Religion and Our Scientific View of the Natural World". *Theology and Science* 4/3 (Kasım 2006), 229-246. <https://doi.org/10.1080/14746700600952993>
- Gültekin, Mücahit. "Could Robots Empatize? A Review on The Employment of Social Robots in Mental Healthcare". *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 12/67 (Aralık 2022), 593-618. <https://doi.org/10.17066/tpdrd.12250405>
- Gültekin, Mücahit - Şahin, Meryem. "The Use of Artificial Intelligence in Mental Health Services in Turkey: What Do Mental Health Professionals Think?". *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace* 18/1 (Şubat 2024). <https://doi.org/10.5817/CP2024-1-6>
- Humaeroh, Eneng. "Islamic Religious Education Learning and Trends in the Use of Artificial Intelligence". *ASIAN: Indonesian Journal of Learning Development and Innovation* 1/1 (Temmuz 2023), 31-35.
- Ikari, Shogo vd. "Religion-Related Values Differently Influence Moral Attitude for Robots in the United States and Japan". *Journal of Cross-Cultural Psychology* 54/6-7 (Ağustos 2023), 742-759. <https://doi.org/10.1177/00220221231193369>
- Jackson, Joshua Conrad vd. "Exposure to Robot Preachers Undermines Religious Commitment". *Journal of Experimental Psychology: General* 152/12 (2023), 3344-3358. <https://doi.org/10.1037/xge0001443>
- Kaplan, Frédéric. "Who is Afraid of the Humanoid? Investigating Cultural Differences in the Acceptance of Robots". *International Journal of Humanoid Robotics* 01/03 (Eylül 2004), 465-480. <https://doi.org/10.1142/S0219843604000289>
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2005.
- Kazak, Mehmet. *Yapay Zekâ Kaygısı, Yabancılaşma ve Dindarlık İlişkisi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Kızılgeçit, Muhammed vd. "Yapay Zekâ ile 2020-2025 Yıllarında Cinsiyete Göre Dindarlık Durumunun Tahmini". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 56/2 (Aralık 2021), 283-307. <https://doi.org/10.29288/ilted.993560>
- Kızılgeçit, Muhammed vd. "Yapay Zekâ Sohbet Robotu CHATGPT ile İnanç- İnançsızlık, Doğal Afet ve Ölüm Konuları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Din ve Maneviyatın Psikolojik Sağlığa Etkileri". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (Nisan 2023), 137-172. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.1275061>
- Loewen-Colón, J. - Mosurinjoh, Sharday C. "Fabulation, Machine Agents, and Spiritually Authorizing Encounters". *Religions* 13/4 (Nisan 2022), 333. <https://doi.org/10.3390/rel13040333>
- Mavridis, Nikolaos vd. "Opinions and Attitudes Toward Humanoid Robots in the Middle East". *AI & Society* 27/4 (Kasım 2012), 517-534. <https://doi.org/10.1007/s00146-011-0370-2>
- Meghdari, Ali - Alemi, Minoo. "Recent Advances in Social & Cognitive Robotics and Imminent Ethical Challenges". *Proceedings of the 10th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities*. Princeton: Atlantis Press, 2018. <https://doi.org/10.2991/rais-18.2018.12>
- Otto, Rudolf. *The Idea of the Holy*. Oxford: Oxford Bookshelf, 1936.

- Ozan, Ömer. *Din Görevlisinin Toplumsal İmajını Etkileyen Faktörler (Samsun Örneği)*. Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Puzio, Anna. "Robot, Let Us Pray! Can and Should Robots Have Religious Functions? An Ethical Exploration of Religious Robots". *AI & Society* (Aralık 2023), 1-17. <https://doi.org/10.1007/s00146-023-01812-z>
- Sherwood, Harriet. "Robot Priest Unveiled in Germany to Mark 500 Years since Reformation". *The Guardian* (30 Mayıs 2017). <https://www.theguardian.com/technology/2017/may/30/robot-priest-blessu-2-germany-reformation-exhibition#:~:text=A%20robot%20priest%20that%20delivers,church%20door%20in%20the%20town>
- Simmerlein, Jonas - Tretter, Max. "Robots in Religious Practices: A Review". *Theology and Science* 22/2 (Nisan 2024), 255-273. <https://doi.org/10.1080/14746700.2024.2351639>
- Singler, Beth. "'Will AI Create A Religion?': Views of the Algorithmic Forms of the Religious Life in Popular Discourse". *American Religion* 5/1 (Sonbahar 2023), 95-103. <https://doi.org/10.2979/amerreli.5.1.05>
- Spatola, Nicolas vd. "Different Models of Anthropomorphism Across Cultures and Ontological Limits in Current Frameworks the Integrative Framework of Anthropomorphism". *Frontiers in Robotics and AI* 9 (Ağustos 2022). <https://doi.org/10.3389/frobt.2022.863319>
- Şahin, Meryem - Gültekin, Mücahit. "The Interaction of Religion and Robotics and Al-Sāmirī's Calf (the Golden Calf) as an Early Theomorphic Robot". *İlahiyat Studies* 14/1 (Temmuz 2023), 133-168. <https://doi.org/10.12730/is.1302053>
- Tran, Khoa - Nguyen, Tuyet. "Preliminary Research on the Social Attitudes Toward AI's Involvement in Christian Education in Vietnam: Promoting AI Technology for Religious Education". *Religions* 12/3 (Mart 2021), 208. <https://doi.org/10.3390/rel12030208>
- Travagnin, Stefania. "From Online Buddha Halls to Robot-Monks". *Review of Religion and Chinese Society* 7/1 (Mayıs 2020), 120-148. <https://doi.org/10.1163/22143955-00701006>
- Tretter, Max. "When Discussing the Desirability of Religious Robots: Courage for Theology!". *AI & Society*, 1-3. <https://doi.org/10.1007/s00146-023-01860-5>
- Trovato, Gabriele vd. "Religion and Robots: Towards the Synthesis of Two Extremes". *International Journal of Social Robotics* 13/4 (2021), 539-556. <https://doi.org/10.1007/s12369-019-00553-8>
- Trovato, Gabriele vd. "Communicating with SanTO—the First Catholic Robot". *28th IEEE International Conference on Robot and Human Interactive Communication (RO-MAN)*. 1-6. New Delhi, IEEE, 2019.
- Umbrello, Steven. "The Intersection of Bernard Lonergan's Critical Realism, the Common Good, and Artificial Intelligence in Modern Religious Practices". *Religions* 14 (Aralık 2023), 1536. <https://doi.org/10.3390/rel14121536>
- Yakut, İdris. "Yapay Zekâya Yönelik Tutum ve Dindarlık İlişkisi". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/1 (Haziran 2024), 37-59. <https://doi.org/10.52637/kiid.1426977>
- Yam, Kai Chi vd. "Cultural Differences in People's Reactions and Applications of Robots, Algorithms, and Artificial Intelligence". *Management and Organization Review* 19/5 (Ekim 2023), 859-875. <https://doi.org/10.1017/mor.2023.21>
- Yavuzer, Hasan. "Toplumda Din Görevlisi Algısı: Nevşehir İli Örneği". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 12/3 (Ekim 2022), 1653-1673. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1168671>
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.

